

SREDNJOVJEKOVNO STAKLO IZ VARAŽDINA¹

MARINA ŠIMEK
Gradski muzej Varaždin
Arheološki odjel
Strossmayerovo šet. 7
HR-42000 Varaždin
marina.simek@gmv.t-com.hr

UDK: 904(497.5 Varaždin)"653/654":748
748.033(497.5)
Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper
Primljeno / Received: 2010-03-30

Posljednjih su se godina u gradskoj jezgri Varaždina u više navrata provodila arheološka istraživanja ili pak arheološki nadzor vezan uz razne građevinske radove. Prvo zaštitno istraživanje provedeno je još 1954. g., no ono je u sljedećih nekoliko desetljeća ostalo i jedino. Od 1993. g. iskopavanja su na području grada sve češća, a najveće istraživanje provelo se u vanjskom kompleksu Staroga grada 2006. g. u okviru projekta Bastion. Istraživanjima u gradskoj jezgri prikupile su se velike količine raznovrsnih nalaza kasnoga srednjeg i novoga vijeka. U radu su izdvojeni nalazi stakla koji potječu s nekoliko gradskih lokacija. Obraduje se više tipova staklenih proizvoda čestih u europskim gradskim sredinama kasnoga srednjeg i ranoga novog vijeka.

KLJUČNE RIJEČI: *staklo, dvokonusna boca, konusna čaša, krautstrunk, kutrolf, okulus, kasni srednji vijek, Varaždin, zaštitna istraživanja, gradska arheologija*

UVOD

Prvo arheološko istraživanje zaštitnoga karaktera provedeno 1954. g. u središtu Varaždina izazvalo je veliku pozornost i interes građana, to više što je svjetlo dana ugledala znatna količina različite građe: keramičkih, metalnih i staklenih nalaza.² U iskopu za kanalizaciju otkrivene su i dobro očuvane grede većega drvenog objekta, starost kojega je kasnije određena ¹⁴C metodom. Drveni dijelovi datirani su godinom 1435±50. Arheološka građa pronađena u sloju koji je prekrivao objekt datiran u 15. st., prema tipološkim se osobitostima pripisuje istom vremenu, odnosno 15. i početku 16. st.³

Više od tri desetljeća koja su slijedila, obilježena su odsutnošću arheoloških istraživanja u gradu. Tek od 1993. g., od zaštitnog istraživanja na uglu Pavlinske i Šenoine ul., dolazi i u Varaždinu do postupne afirmacije gradske arheologije. Uslijedili su radovi na novim lokacijama: u Blažekovoj i u Bakačevoj ulici, kod Franjevačkog samostana i crkve, uz kapelu sv. Florijana, u palači Herczer, u Padovčevoj ulici, u Preradovićevoj ul., na Trgu bana Jelačića i dr.⁴ Kompleksno istraživanje, kao dio dvogodišnjeg projekta Bastion koji je dijelom financirala EU, provedeno je 2006. g. na vanjskom obrambenom sustavu renesansne utvrde Stari grad. Na svim istraživanim lokacijama, a posebno u opkopima Staroga grada, prikupljena je velika količina arheološke građe koja pokazuje raspon od kasnoga srednjeg do novog vijeka, odnosno uglavnom od 15.

¹ Ovaj rad neka bude poklon, a ljepota i sjaj varaždinskog stakla posveta cijenjenom profesoru emeritusu Janku Beloševiću uz njegovu obljetnicu.

² S. VUKOVIĆ, 1954.

³ M. ŠIMEK, 1999, 57.

⁴ M. ŠIMEK, 2004.

do 19. st. Značajna građa za proučavanje svakodnevnog života u gradu su, između ostalog, i nalazi stakla prikupljeni na većini istraživanih položaja. Iz sveukupne količine stakla može se na osnovi tipoloških osobitosti izdvojiti određeni broj predmeta srednjovjekovne produkcije. Stratigrafska mjerila prema kojima bi se datirali odabrani primjerci stakla, uglavnom nisu, na žalost, relevantna, jer većina nalaza potječe iz zasipa ili gradskih graba – jaraka prvobitno ispunjenih vodom. Na takva se mjesta često kroz vrlo dugo razdoblje odbacivao različit otpadni materijal pa je dolazilo i do miješanja predmeta različite starosti. Zbog toga će kod analize kasnosrednjovjekovnog stakla i njegove datacije težište biti na tipološkim karakteristikama i usporedbi sa sličnim nalazima s drugih lokaliteta. Naime, primjerci europskog stakla uglavnom pripadaju istim funkcionalnim tipovima, istih su oblika i kvalitete, što je posljedica razgranatih trgovačkih putova i žive distribucije stakla iz proizvodnih središta u sve krajeve Europe. Tipovi staklarskih proizvoda utvrđeni među nalazima s područja grada pripadaju stolnom posuđu i prozorskom staklu, dok se jednom predmetu ne može sa sigurnošću odrediti funkcija.

DVOKONUSNE BOCE

Dvije boce istoga, dvokonusnog oblika, ali različitih dimenzija, svojom se cjelovitošću ističu među fragmentiranim nalazima stakla iz Varaždina (Sl. 1). Boce su otkrivene 1984. g. pri pripremnim radovima za izgradnju robne kuće "Varteks" u Ul. S. S Kranjčevića. Slučajno su zamijećene u profilu građevinskog iskopa jer kod ovih radova nije bio propisan arheološki nadzor. Budući da se radovi nisu mogli obustaviti, istraživanje nije provedeno, već su se boce na brzinu izvadile iz profila. Prema situaciji na terenu zaključilo se da su kao otpad bile odbačene u latrinu. Obje su izrađene od prozirnog bezbojnog vrlo tankog stakla dobre kvalitete, što potvrđuju neznatni tragovi korozije. Obilježja ovog tipa stolnog posuđa su tijelo koje čine dva konusa s unutarnjim šupljim prstenom na njihovu spoju, uvučeno dno i prstenasto oblikovan rub. Način izrade takvih boca još je uvijek nepoznat. Zanimljivo je mišljenje da su dvokonusne boce nastale po uzoru na alembike – posude za destilaciju.⁵ Na našim primjercima gornji konus niži je od donjega, malo spljošten u predjelu trbuha, koji neznatno prelazi preko donjega konusa. Vrat je visok, uzak i završava zadebljanim izvučenim obodom. Na manjoj boci obod nedostaje, dok je veća nađena prelomljena te je naknadno restaurirana. Dvokonusne boce, tipičan kasnosrednjovjekovni inventar, česti su nalaz s njemačkog područja, gdje se njihova proizvodnja u tzv. šumskim staklanama može pratiti od 14. st., a pogotovo u 15. st. S obzirom na njihovu učestalu pojavu na njemačkim nalazištima, smatralo ih se specifičnim produktima rajnskog područja, samosvojnim oblicima izraslim iz gotičkog stila koji, dakle, svoje uzore nisu mogli imati u ranijem antičkom ili bizantskom staklarstvu.⁶ Međutim, kasnija istraživanja popraćena novim nalazima uputila su na još neka područja s mogućom proizvodnjom. Tako se u širem panonsko-podunavskom prostoru, gdje je zabilježena učestalija pojava dvokonusnih boca, Budim ocrtava kao jedno od središta staklarske proizvodnje tijekom 15. st.⁷ Naime, dobra opskrba ugarskog tržišta kvalitetnim venecijanskim staklom prekinuta je iz političkih razloga početkom 15. st., što dovodi najprije do zastoja u opskrbi staklenim proizvodima, ali ubrzo i do pokretanja vlastite proizvodnje uz djelovanje talijanskih, a uskoro i domaćih majstora.⁸

⁵ I. HOLL, 2005, 353, nap. 124.

⁶ R. KAHSNITZ, 1984, 50.

⁷ V. HAN, 1979, 174.

⁸ V. HAN, 1979, 174; K. GYÜRKY, 1989, 220.

Sl. 1. Dvokonusne boce iz ulice S. S. Kranjčevića.
Fig. 1. Biconical flasks from S. S. Kranjčević Street.

Iako su dvokonusne boce tijekom 14., a osobito u 15. st. bile često u upotrebi u gotovo cijeloj Europi kao kućni inventar, inventar gostionica i svratišta, a koristile su se i u ljekarništvu,⁹ na nama obližnjim područjima nalazi takve vrste su rijetki. Ulomci takvih boca poznati su iz Bribira, odnosno iz franjevačkoga kompleksa na Dolu.¹⁰ Kod varaždinskih primjeraka vrat je duži, trbuh je nisko spušten prema spoju s donjim konusom, a stajajući prsten niži je, što sve zajedno bocama, osobito onoj većoj, daje izduženu i elegantnu liniju. Dvokonusna boca iz Predjame u Sloveniji nađena je u sloju s drugim kasnosrednjovjekovnim nalazima.¹¹ Profilacija oboda svrstava ju među boce orijentalno-islamskih karakteristika, jednako kao što su i bribirski primjerci, datirani od sredine 14. do početka 16. st., nastali prema orijentalnim stilskim utjecajima.¹² I

⁹ K. GYÜRKY, 1989, 56; H. SEDLAČKOVA, 2004, 255; I. HOLL, 2005, 354.

¹⁰ V. DELONGA, 1988, T. XIII, T. XIV.

¹¹ P. KOROŠEC, 1985, 122.

¹² V. DELONGA, 1988, 104.

Sl. 2. Ulomci dvokonusnih boca otkrivenih na trgu B. Adžije (danas Franjevački trg).
 Fig. 2. Fragments of biconical flasks discovered at B. Adžija Square (today Franjevački Square).

među srednjovjekovnim staklom iz Celja nalazi se nekoliko dvokonusnih boca od tanko puhanog stakla. Pretpostavlja se da su boce proizvod domaćih ljubljanskih staklana koje su djelovale u 16. st.¹³ Istom vremenu pripisuju se i boce iz štajerske utvrde Bajcsa-Var u Mađarskoj.¹⁴

Dvokonusne boce kakve su poznate s njemačkih nalazišta 15. st., lošijom kvalitetom tzv. šumskog stakla i oblikovnim karakteristikama trbušnog segmenta, jako izvučenog prema van, odudaraju od naših primjeraka.¹⁵ Stoga dvjema varaždinskim bocama izrađenim od prozirnog bezbojnog stakla, podrijetlo treba tražiti izvan njemačkoga proizvodnog kruga. Moguće je da su nastale u nekoj od budimskih staklana pod utjecajem talijanskih majstora, u 15. ili početkom 16. st., kada se bilježi procvat domaće proizvodnje. I njihova izdužena forma sugerira kasnije vrijeme nastanka, svakako nakon završetka 14. st.

Više ulomaka dvokonusnih (Sl. 2) boca pronađeno je 1954. g. na današnjem Franjevačkom (tada Adžijinom) trgu u iskopu za kanalizaciju, pri prvom zaštitnom istraživanju u gradu.¹⁶ Prema precizno vođenoj dokumentaciji svi nalazi stakla potječu iz 4. sloja, u kojem je bilo i keramike te raznih željeznih predmeta. Crni kulturni sloj s mnogo arheološkog materijala registriran je iznad drvene arhitekture koja je kasnije ¹⁴C metodom datirana u 1435. g. ± 50.¹⁷ Fragmenti vratnih dijelova boca sličnih su veličina, pripadali su bocama visine oko 13-15 cm, izrađenim od vrlo tankog, prozirnog bezbojnog stakla. Većina ovih boca imala je na donjem dijelu vrata dekorativnu valovitu nit od kobaltnog stakla, a na jednom se primjerku plava nit nalazi i na zadebljalom rubu otvora koji time dobiva dvostruku profilaciju. Kvaliteta stakla i izrade ovih nalaza upućuju na njihovu venecijansku provenijenciju ili pak na neku od staklana koje su radile po uzoru na

¹³ I. LAZAR, 2001, 79, Sl.106-114.

¹⁴ WEITSCHAWAR, 2005, 264.

¹⁵ M. BAUER, G. GABBERT, 1979, kat. 205, 206.

¹⁶ S. VUKOVIĆ, 1954.

¹⁷ J. TOMIČIĆ, 1983, 56.

Sl. 3. Dijelovi dvokonusnih boca (Preradovićeva ulica).
Fig. 3. Sections of biconical flasks (Preradović Street).

Sl. 4. Ulomci boca i lijevak (ugao Pavlinske i Šenoine ulice).
Fig. 4. Fragments of bottles and a funnel (the corner of Pavlinska and Šenoina Streets).

venecijanske. Dekorativni detalj valovite trake od kobaltnog stakla poveznica je s orijentalno-islamskim stilom koji su tijekom 14. i 15. st. prihvatile muranske radionice i distribucijom svojih proizvoda širile Europom. Veliku sličnost s našim bocama pokazuju primjerci iz Bribira,¹⁸ a njima je analogija pronađena u Kolovratu u Prijepolju s datacijom u 13.-14. st.¹⁹ Bribirske primjerke datira se u šire vremensko razdoblje od sredine 14. do početka 16. st.²⁰ Male boce s Franjevačkog trga, združene s keramikom i željeznim predmetima, pripadati će vjerojatno kraju 15. i početku 16. st. Nalaz stakla s Franjevačkog trga kvalitetom izrade, raznolikošću oblika, a i količinom oslikava trgovačke veze Varaždina s venecijanskim staklarskim radionicama ili pak s onima iz drugih krajeva koje su usavršile svoju proizvodnju. Isto tako ovi su predmeti potvrda visokoga životnog standarda građana na razmeđu srednjeg i novog vijeka.

Pojedinačni fragmenti koji vjerojatno pripadaju bocama istog tipa, ali potječu iz raznih proizvodnih centara, pronađeni su i u Preradovićevoj ulici (Sl. 3), na uglu Pavlinske i Šenoine ulice (Sl. 4) te pri istraživanju unutar palače Herczer na Franjevačkom trgu.

¹⁸ V. DELONGA, 1988, T. XIII, T. XIV.

¹⁹ V. HAN, 1981, T. V, 2.

²⁰ V. DELONGA, 1988, 105.

Sl. 5. Dijelovi boca tipa kutrolf (Preradovićeve ulica).
Fig. 5. Sections of a kutrolf bottle (Preradović Street).

BOCE TIPRA KUTROLF

Istraživanjima na užem području grada do sada je prikupljena zavidna kolekcija od desetak ulomaka boca poznatih pod nazivom kutrolf.²¹ Popriličan broj ovih boca zapravo iznenađuje, jer su one vrlo slabo zastupljene u našim muzejima (Sl. 5, 6). Pri istraživanju Velikog Tabora, uz fragmente drugih staklenih posuda, otkrivena su i dva grla kutrolfa.²² Više je pretpostavki o nastanku imena ovog tipa boce: ime boce možda dolazi od riječi Gutter što znači "grlo, ždrijelo" ili od guttern – kapati ili pak od gluckern – klokotati (specifičan zvuk pri izlijevanju ili ispijanju tekućine).²³ Specifičnost je ovih kasnosrednjovjekovnih boca malo trbušasto tijelo, uvučeno dno i vrat koji se sastoji od jedne, a češće od više isprepletanih staklenih cijevi te završava ljevkastim otvorom ili otvorom oblikovanim kao trolisna djetelina. Kutrolfi su tipičan proizvod njemačkih šumskih staklana, u kasnom srednjem vijeku prepoznatljiviji po staklu najčešće raznih nijansi zelene boje, a kako staklo nije baš najbolje kvalitete, često su kod ranijih primjeraka dobro uočljivi tragovi propadanja. U kasnom 15. i kroz 16. st., pa i u 17. st. najčešći su primjerci s vratom koji se sastoji od pet staklenih cijevi, slabije ili jače uvrnutih, s tipičnim razmještajem središnje cijevi i ostalih četiriju raspoređenih oko nje.²⁴ Ipak, poznati su i primjerci sa samo dvije prepletene cijevi.²⁵

²¹ M. KORUNEK, 2007, 32 i d.; M. ŠIMEK, 2008a, kat. 91.

²² I. ŠKILJAN, 2007, kat. 52, 53.

²³ W. DEXEL, 1973, 79; J. HOŠŠO, 2003, 101.

²⁴ J. HOŠŠO, 2003, 102.

²⁵ WEITSCHAWAR 2005, 264, kat.336.

Sl. 6. Ulomci boca tipa kutrolf iz obrambenog jarka Staroga grada.

Fig. 6. Fragments of a kutrolf bottle from the defensive ditch of Varaždin castle (Stari Grad).

Iako kutrolf s obzirom na oblik pripada bocama, njegova funkcija primarno nije bila vezana uz čuvanje i točenje pića, već je češće služio kao posuda za ispijanje, to više što mu je obujam uglavnom bio oko 2 dl.²⁶ Konzumiranjem žestokih pića iz kutrolfa uveseljavalo se društvo jer su samo iskusni znali kako spretnim okretanjem boce popiti piće bez prolijevanja. Kutrolfi su poznati prije svega s njemačkog područja, gdje su bili veoma omiljeno stolno posuđe pa su se i masovno proizvodili. Upotrebljavali su se i u Francuskoj, proizvodili se u 16. i 17. st. u austrijskim staklanama,²⁷ rani primjerci iz 14. st. poznati su iz Brna.²⁸ Sa slovačkih su nalazišta oni s vratom od jedne cijevi datirani u 15. i 16. st., dok se isti takvi u Mađarskoj datiraju nešto kasnije, u 16. i 17. st. uz pretpostavku venecijanskog podrijetla.²⁹ Varaždinski primjerci otkriveni su u Preradovićevoj ul. te u sjevernom jarku Staroga grada. Sloj s nalazima stakla u Preradovićevoj ul. je osušeni mulj na dnu nekadašnjega gradskoga grabišta. U tom je sloju pronađen velik broj pokretnih nalaza utilitarne namjene vremenskog raspona od 16. do 19. st. Čini se da se od sveukupne građe samo jedan fragment pećnjaka može datirati u 15. st. I nalazi stakla, a među njima i kutrolfi, pripadaju raznim razdobljima. Jedan primjerak, onaj od tankoga prozirnog zelenog stakla, s četvrtastim visokim tijelom ne može se datirati prije 17. st., što potvrđuju analogni primjerci iz Osijeka i Pečuha.³⁰ Ostali ulomci, a oni uglavnom

²⁶ A. KLUGE-PINSKER, 1986, 147; K. TARCSAY, 2003, 174; I. HOLL, 2005, 357.

²⁷ K. TARCSAY, 2003, 104.

²⁸ H. SEDLAČKOVA, 2003, T. 2, VI, T. 3, VI.

²⁹ J. HOŠŠO, 2003, 102.

³⁰ I. HORVAT, R. BIONDIĆ 2007, 132 .

pripadaju vratnim, najčvršćim dijelovima boca, izrađeni su od debljeg stakla zelenih nijansi, a kod nekih su tragovi propadanja stakla vrlo izraziti, što upućuje na sirovinu lošije kvalitete (Sl. 5). Te karakteristike upućuju na produkciju njemačkih šumskih staklana 16. st., kada još prevladavaju boce debljih stijenki. Bojom stakla dva se fragmenta razlikuju od ostalih: jedan od prozirnog stakla prekrivena irizirajućim slojem i cijev – dio grla izrađenog od bezbojne poluprozirne smjese ne baš najbolje kvalitete. Proizvodni centar za ta dva ulomka ne može se odrediti, no vjerojatno su obje boce proizvod neke od europskih radionica koja je u 16. st. pokušavala oponašati venecijanske proizvode. Boce od zelena stakla vjerojatno su proizvedene na prijelazu 15. u 16. ili u prvoj pol. 16. st. na njemačkom području, dakle još uvijek u vrijeme gotičkog stila. Tada je njemačka produkcija kutrolfa bila u punom zamahu. Istom vremenu pripadaju i dva primjerka iz sjevernoga grabišta Staroga grada (Sl. 6) otkrivena u slojevima s nalazima 15.-16. st. (S.J. 14), odnosno kraja 15. do 17. st. (S.J. 20). Svi su kutrolfi očuvani uglavnom u vratnom dijelu, rijetkima je poznat izgled otvora, a o izgledu trbušnih dijelova nema podataka, osim za jedan kasniji primjerak iz 17. st. Broj ulomaka pronađenih u Varaždinu možda će omogućiti detaljniju podjelu s obzirom na sirovinu, proizvodne centre, a time i precizniju dataciju. Za sada se kutrolfi pripisuju vremenu od kraja 15. do pol. 17. st. Zanimljivo je da je ovaj tip boce u uporabi sve do 19. st.

KONUSNE ČAŠE

Tijekom zaštitnog arheološkog istraživanja na uglu Pavlinske i Šenoine ul. 1993. g. u sloju s materijalom okvirno datiranim od 15. do 17. st. nađeno je i više ulomaka staklenog posuđa i okulusa. Dio nalaza ne može se bliže datirati jer se radi o atipičnim fragmentima, dio stakla pripada novom vijeku dok se dio nalaza, a radi se o ulomcima čaša, može pripisati srednjem vijeku. Radi se o čašama konusna oblika, kupolasto uvučena dna, izrađenim od prozirnog stakla žućkasta odsjaja. Jedan primjerak pripada optički puhanim čašama (Sl. 7) s dekorom rombična prepleta koji se prema dnu otvara i prelazi u zadebljana rebra, skupljena u sredini kupolasta dna. Na rubu otvora je nit plavoga stakla nejednake debljine. Kako je čaša očuvana u fragmentima, visina joj se procjenjuje na 7 cm, a promjer oboda na 5,5 cm. Takvi primjerci proizvodili su se puhanjem staklene mase u kalupe s urezanim motivima gusto poredanih ovala, kvadrata, romba i dr., pa su stijenke posuda prekrivene karakterističnom plastičnom dekoracijom. Puhanjem u kalup ubrzan je proces proizvodnje istovrsnih staklenih čaša visokih dekorativnih vrijednosti, što je omogućilo široku upotrebu takvih proizvoda. Ubrzo nakon širenja nove tehnologije iz Italije u srednju i sjevernu Europu, njemačke su staklane u 15. st. postale središte masovne proizvodnje optički puhanog stakla raznih nijansi zelene boje. Štoviše, u Spessartu³¹ je već početkom 15. st. cehovskim pravilima majstoru i njegovu naučniku ograničena dnevna proizvodnja na 175 kom. takvih čaša.³²

Kobaltno plava nit na obodu česta je na srednjovjekovnim čašama konusna oblika raznih varijanti pa tako i na čašama s rebrima ili jednostavnim neukrašenim čašama.³³ Optički puhanje čaše poznate su iz Kotora, a među desetak primjeraka jedna dekorativnim romboidnim motivom, ali ne i bojom stakla, pokazuje sličnost s čašom iz Varaždina.³⁴ Kotorski primjerci

³¹ Spessart je gorje u zapadnoj Njemačkoj poznato po brojnim šumskim staklanama koje su djelovale u kasnom srednjem i novom vijeku.

³² A. KLUGE-PINSKER, 1986, 144.

³³ M. KRIŽANAC, 2001, 47.

³⁴ M. KRIŽANAC, 2001, T. XII, 87.

Sl. 7. Konusna čaša – optički puhano staklo.
Fig. 7. A conical beaker – optical blown glass.

Sl. 8. Konusna glatka čaša (Pavlinska-Šenoina ulica).
Fig. 8. A conical smooth beaker (Pavlinska-Šenoina Streets).

proizvod su italskih radionica 14. i pol. 15. st., a istog su podrijetla i ulomci iz Dioklecijanove palače u Splitu datirani u kasno 14. st.³⁵ Primjerci s optičkom dekoracijom, predstavljeni sitnim fragmentima, otkriveni su među petstotinjak staklenih nalaza iz kraljevske palače u Budimu te su provodni za horizont gotičkih venecijanskih čaša 14. i 15. st.³⁶ Za razliku od primjeraka iz Splita, Kotor i Budima, koji se nastali u venecijanskim staklarskim radionicama i datiraju se u 14. i 15. st., brojne optički puhane čaše s njemačkog područja nastale su, kao što je već spomenuto, tijekom 15. i 16. st. u tzv. šumskim staklanama koje su, kao i mnoge druge europske radionice s italskog područja, preuzele oblik i tehniku izrade.³⁷ Uz optički puhanu čašu u istom sloju nalazišta Pavlinska-Šenoina ul. otkrivena je fragmentarno očuvana konusna glatka čaša (Sl. 8). Dno je također kupolasto uvučeno, staklo je bezbojno, prozirno, blago žućkasta odsjaja, dobre kvalitete, s tankim slojem starenja. Na rubu otvora nalazi se kobaltno plava nit. Već sredinom 14. st. konusne su čaše raznih varijanti (glatke, s okomitim kanelurama ili motivom rombova, krugova, cik-cak dekora itd.) masovan proizvod venecijanskih staklana i omiljeno su stolno posuđe i bogatog i građanskog sloja. Prema kvaliteti i boji stakla naši primjerci vežu se uz italsku proizvodnju, a budući da kompleks u kojem su nađeni, sadrži predmete datirane od 15. do 17. st., konusne čaše ne bi trebale biti starije od 15. st. Vjerojatno su nastale krajem 15. st.

³⁵ M. DeMAINE, 1979, 128.

³⁶ K. GYÜRKY, 1987, 54; I. HOLL, 2005, 353.

³⁷ A. KLUGE-PINSKER, 1986, 144.

Sl. 9. Čaša tipa krautstrunk (Stari grad).
Fig. 9. A krautstrunk beaker (Stari Grad).

Sl. 10. Nodus s lavljim glavama (Stari grad).
Fig. 10. A knob with lion heads (Stari Grad).

ČAŠA TIPRA KRAUTSTRUNK

Kompleksna istraživanja varaždinskoga Staroga grada, uključujući i arheološka, provodila su se 2006. g. u sklopu projekta BASTION, koji je djelomično financirala EU.³⁸ Tijekom iskapanja na vanjskom kompleksu renesansne utvrde istraživani su i nekadašnji mokri jarak koji je nekoliko stoljeća, osim za obranu burga, služio i kao odlagalište otpada. Među različitim nalazima iz sjevernoga grabišta ističe se fragmentarno očuvana staklena čaša s kružnim plastičnim aplikacijama, inače tipičan i vrlo raširen oblik u kasnome srednjem vijeku (Sl. 9). Pronađena je u sloju tamnog mulja na dnu mokrog jarka, s predmetima 15. i 16. st. Staklo je debljine oko 1 mm, prozirno, žućkastozelenkaste boje i puno zračnih mjehurića. Formalno-stilske osobitosti čaše samo se djelomice mogu odrediti jer gornji dio recipijenta s otvorom nije sačuvan, no može se pretpostaviti da je prijelaz ramena u obod bio markiran horizontalnom staklenom niti, kako je to slučaj kod većine sličnih primjeraka 15. i 16. st.³⁹ Tijelo čaše malo je zaobljeno, bačvasta oblika, dno je uvučeno, a rub stajaće plohe staklarskim je kliještima zupčasto raščlanjen. Staklo je slobodno puhanu i doradeno staklarskim kliještima. Veličina bademastih spljoštenih aplikacija, kojima je šiljak zavrnut i stisnut uz tijelo, kreće se od 1 do 2 cm. Promjer dna je 6 cm, promjer trbuha 7,2 cm, dok je očuvana visina 6 cm. Uzimajući u obzir temeljne karakteristike čaša s

³⁸ M. ŠIMEK, 2008.

³⁹ P. KOROŠEC, 1985, 110; I. FADIĆ, 1986, 245; V. DELONGA, 1988, T. V, 1; M. KOS, Ž. ŠMIT, 2003, Fig. 2.

aplikacijama, varaždinsku čašu treba pripisati skupini kronološki mlađih primjeraka razvoj kojih se prati od početka 15. st., kada aplikacije na stijenkama postaju sve veće.⁴⁰ Ta stilska promjena vodi pojavi novoga tipa plastično dekoriranih čaša: od čaša tipa Nuppenbecher poznatih od početka 13. st., ukrašenih malim bradavičastim naljepcima do čaša tipa Krautstrunk koje se javljaju već u 14. st., ali su tipičan i raširen proizvod njemačkih staklana 15. st., i svoj razvoj nastavljaju i u 16. st. kao tip Berkemeier, te konačno kao Römer.⁴¹ Primjerci slični varaždinskoj čaši poznati su s Bribira, gdje su datirani u širi vremenski raspon od 14. do 16. st., a čaša istog tipa otkrivena je u Zadru unutar zatvorenog nalaza druge pol. 14. st.⁴² Među fragmentima kasnosrednjovjekovnog stakla iz utvrde Čačvina nedaleko od Trilja prepoznatljivi su i ulomci s velikim apliciranim pastilama, datirani u kraj 14. i početak 15. st.⁴³ I čaše tipa krautstrunk iz Orebića, Nevesinja, Gospodske pećine kraj vrela Cetine te iz pećine Jama u Predjama datirane su od 14. do 16. st.⁴⁴ Teritorijalno najbliži nalaz potječe iz utvrde Čanjevo kod Visokog, tridesetak kilometara južno od Varaždina.⁴⁵ Datacija varaždinske čaše određena je slojem u kojem je nađena, odnosno ostalim nalazima iz sloja. Već je spomenuto da je to sloj tamnosiva mulja na dnu mokrog jarka oko utvrde. Jarak je prokopan u vrijeme renesansne obnove Staroga grada, ali na liniji kasnosrednjovjekovne palisade podignute u prvoj pol. 15. st. U sloju mulja pronađeni su i keramički nalazi 15. st. – lonac i gotičke čaše, koji su – uz čašu tipa krautstrunk, datiranu u 15. st. – najstariji nalazi iz mokrog jarka.⁴⁶

ČAŠE NA NOZI

Kasnosrednjovjekovnom inventaru luksuznoga stolnog posuđa pripadaju i čaše na nozi. Fragmenti nekoliko takvih čaša pronađeni su na dva gradska nalazišta: na nekadašnjem Trgu B. Adžije (današnji Franjevački trg) 1954. g. (Sl. 11) i u grabištu Staroga grada 2006. g. (Sl. 10). Svi su fragmenti isti dijelovi istog tipa čaša, a u njima se prepoznaje prošireni, dekorativni dio noge – nodus. Specifičan način izrade puhanjem u dvodijelni metalni kalup i prepoznatljiv motiv dviju nasuprotno postavljenih lavljih glava stilski opredjeljuju ove čaše na izmak gotičke i početak renesansne produkcije venecijanskog stakla. Oko polovice 16. st., gašenjem gotičkog stila, muranski majstori uzdižu svoju proizvodnju do savršenstva eksperimentirajući novim tehnikama, razigranim oblicima i maštovitim dekoracijama.⁴⁷ Čaše na nozi s karakterističnim nodusom u obliku lavljih glava, uglavnom datirane u 16. st., poznate su sa više nalazišta: iz podmorja nedaleko od Dubrovnika, s potonulog broda kod Gnalića⁴⁸, s nekoliko lokacija u Zadru⁴⁹, iz Celja⁵⁰, s grada Dobrovo⁵¹ te s brojnih drugih nalazišta kamo su dospjele kao venecijanski proizvodi ili su pak u poznatim srednjoeuropskim radionicama proizvedene "à façon de Venise". Varaždinski primjerci nodusa ne dopuštaju rekonstrukciju čaša kojima su bili sastavni dio; samo na jednom, izrađenom od prozirnoga kvalitetnog stakla sivkaste nijanse, očuvan je mali dio konične kupe. Svi primjerci mogu se datirati u 16. st., te označuju prijelaz kasnoga srednjeg vijeka prema novomu. Primjerak s

⁴⁰ I. LAZAR, 2003, 82.

⁴¹ W. DEXEL, 1973, 77, 91; V. HAN, 1981, 137; K. TARCSAY, 2003, 170.

⁴² I. FADIĆ, 1986, 249; V. DELONGA, 1987, 98.

⁴³ LJ. GUDELJ, 2006, 31.

⁴⁴ C. FISKOVIĆ, 1979, 216; P. KOROŠEC, 1985, 110.

⁴⁵ R. ČIMIN, 2008, T. 3, 1-4.

⁴⁶ M. ŠIMEK, 2008a, 28, kat. 58-60.

⁴⁷ L. RATKOVIĆ-BUKOVČAN, 1996, 19.

⁴⁸ I. LAZAR, H. WILLMOTT, 2006, 12, 38-39.

⁴⁹ M. PEŠIĆ, 2006, 117.

⁵⁰ I. LAZAR, 2001, 75, kat. 55-58.

⁵¹ M. KOS, 1991, 16, kat. 84-89.

Sl. 11. Nodusi iz sloja s venecijanskim staklom (nekadašnji Adžijin trg).
 Fig. 11. Knops from a layer with Venetian glass (former Adžija Square).

nekadašnjeg Adžijina trga potječe iz sloja iznad drvene arhitekture 15. st. te je pronađen s ostalim primjercima stakla (dvokonusne boce), a nalazi iz grabišta Staroga grada vežu se u sloju uz materijal 15. do početka 17. st., pa nije isključeno da je koji od ulomaka i nešto mlađi jer su ove specifične čaše bile u uporabi i početkom 17. st.

PROZORSKO STAKLO

Nakon što su se koristili u antici, okulusi se od 13. st. upotrebljavaju u srednjovjekovnoj Europi. Okruglim tankim pločastim elementima, uglavljenima u olovne okvire H profila, ostakljivali su se prozori najprije na sakralnim, a potom i na profanim objektima. Okulusi promjera najčešće 6-12 cm pronađeni su na brojnim kasnosrednjovjekovnim lokalitetima te tako potvrđuju raširenu uporabu prozorskog stakla u vrijeme gotike, ali i u doba renesanse. Poznati su na pr. iz utvrde Čanjevo⁵², s Ružica-grada⁵³, Bribira⁵⁴, iz Celja⁵⁵, iz burgova u Tirolu i Koruškoj⁵⁶, s raznih nalazišta na Balkanu.⁵⁷ U Varaždinu su pronađeni na više lokacija,

⁵² R. ČIMIN, 2008, 243.

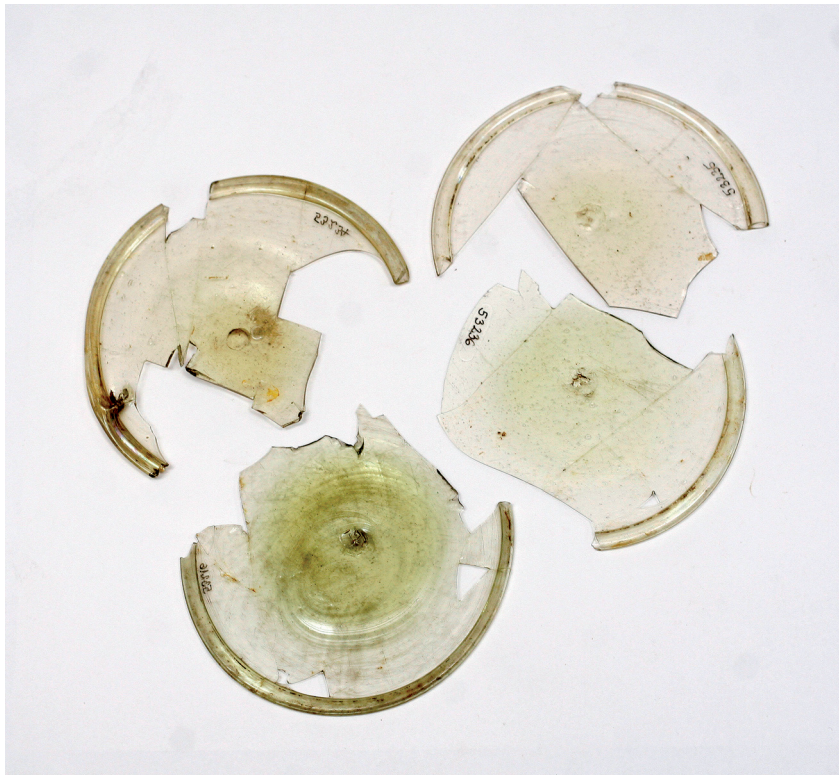
⁵³ M. RADIĆ, Z. BOJČIĆ, 2004, kat. 452.

⁵⁴ V. DELONGA, 1988, 107.

⁵⁵ I. LAZAR, 2001, 80.

⁵⁶ H. STADLER, T. REITMAIER, 2003, 208.

⁵⁷ V. HAN, 1980, 57.

Sl. 12. Okulusi iz obrambenog jarka Staroga grada.

Fig. 12. Oculi from the defensive ditch of Varaždin castle (Stari Grad).

no najveći je broj otkriven pri istraživanju Staroga grada 2006. g. (Sl. 12). Promjer im je ujednačen, iznosi 10 cm, staklo je vrlo tanko, prozirno i malo žućkasto. Rubovi nisu cjevasti kao na nekim primjercima s drugih nalazišta, već su presavijeni i spljošteni. Uz okuluse su u istom sloju mulja na dnu nekadašnjega mokrog jarka pronađeni i deformirani olovni okviri u koje su se umetala okrugla stakla. Prozorska stakla sa Staroga grada pripadaju kraju 15. i početku 16. st., što potvrđuje i ostali materijal iz sloja. Pretpostavka je da okulusi potječu s prozora same feudalne utvrde jer nije vjerojatno da bi se staklo s neke od palača u gradu odnosilo i odbacilo u grabište uz utvrdu. Podrijetlo tih staklenih proizvoda teško je ustanoviti; moguće je da su dospjeli iz njemačkih ili ugarskih radionica. Možda je veća vjerojatnost da se radi o ugarskim proizvodima, jer se krajem 15. st. – a tada je vlasnik utvrde Ivaniš Korvin – sin Matije Korvina, utvrda opskrbljuje vrlo kvalitetnim i luksuznim pećnjacima ugarskih majstora.⁵⁸ Razumljivo je da su vlasnici Staroga grada u to vrijeme bili usmjereni uglavnom prema ugarskim radioničkim centrima, odakle su vjerojatno nabavljali i staklene proizvode.

⁵⁸ M. ILIJANIĆ, 1999.

Sl. 13. Posuda (?) iz obrambenog jarka Staroga grada.

Fig. 13. A vessel (?) from the defensive ditch of Varaždin castle (Stari Grad).

OSTALI STAKLENI PREDMETI

Od predmeta koji se ne mogu uvrstiti u opisane tipove, treba spomenuti lijevak staklene boce (Sl. 4 – desno) pronađen na uglu Pavlinske i Šenoine ulice, u sloju s materijalom iz 15. do 17. st.. Staklo je bezbojno i prozirno, zelenkasta odsjaja. Oblik boce ne može se rekonstruirati zbog fragmentarnosti nalaza, no uglavnom su boce s lijevkom imale lukovičasti ili loptasti recipijent s visokim vratom. Vrlo sličan lijevak pronađen je u Zadru,⁵⁹ a nekoliko je primjeraka poznato i iz Kotora.⁶⁰ Boce s lijevkom pripadaju stolnom posuđu, no koristile su se i u crkvenom obredu kao zamjena za skupocjene metalne ampule. Datiraju se u 14. i 15. st. uz atribuciju venecijanskim radionicama, što omogućava da se i nalazi iz Varaždina vremenski opredijele najranije u 15. st. jer među ostalom građom iz sloja nema starijih predmeta.

Među srednjovjekovnim staklom nalazi se i posuda cilindrična oblika, pronađena na dnu mokrog jarka Staroga grada, među odbačenim materijalom 15. i 16. st. (Sl. 13). Posuda je zanimljiva jer se nije mogla postaviti na zaobljeno dno. Otvor je širok, ispod njega nalazi se cjevasti prsten. Staklo je tanko, debljine 1-1,5 mm, prozirno je, žućkaste boje. Funkcija posude za sada je nepoznata. Oblikom donekle podsjeća na urinal – posudu koja se koristila u srednjovjekovnoj medicini za pregled mokraće i postavljanje dijagnoze. Urinal otkriven u Nürnbergu sličan je po dimenzijama našem primjerku, staklo je također vrlo tanko, ali mu

⁵⁹ M. PEŠIĆ, 2006, 121, Fig. 17.

⁶⁰ M. KRIŽANAC, 2001, 38, Sl. 26, 27.

je obod gotovo horizontalno razgrnut, što kod naše posude nije slučaj.⁶¹ Sudeći po raznim prikazima sv. Kuzme i Damjana, gdje sv. Kuzma kao zaštitnik liječnika obično drži urinal, te su srednjovjekovne medicinske posude imale jače ili slabije izvijen obod, što se razaznaje i na slici Rogiera van der Weydena iz 1450. g.⁶² Horizontalnoj cjevastoj aplikaciji ispod ruba otvora za sada se ne može odrediti namjena: može imati funkciju ojačanja ili služiti za lakše držanje u ruci ako je posuda bila namijenjena za ispijanje. Naime, ne treba odbaciti mogućnost da je posuda imala funkciju velike čaše iz koje se u raznim veselim i zabavnim prigodama ispijalo piće, a da bi se posuda mogla odložiti, piće se moralo do kraja ispiti. Horizontalno ojačanje moglo je služiti i kao graničnik za uzicu, ako je posuda visjela. Budući da nam analogije za takav oblik nisu poznate, za sada nema dovoljno argumenata za određivanje ni jedne od namjena.

ZAKLJUČAK

Među oblicima srednjovjekovnog stakla iz Varaždina prepoznaje se nekoliko tipova stolnog posuđa: dvokonusne boce, zastupljene većim brojem primjeraka, boce tipa kutrolf, također relativno brojne, konusne čaše u dvije inačice – glatke i optički puhane, čaša tipa krautstrunk, i čaše na nozi. Zasebna su vrsta nalaza okulusi – okruglo prozorsko staklo. Jednom predmetu za sada se ne može odrediti funkcija. Analizirani predmeti datiraju se u razdoblje od početka 15. st. do druge pol. 16. st., a potječu iz različitih staklarskih radionica, na što upućuje kvaliteta sirovine i izrade pojedinih produkata. Vjerojatno su venecijanskog podrijetla male dvokonusne boce, konusne čaše i čaše na nozi te boca s lijevkom, a boce tipa kutrolf, čaša tipa krautstrunk, neke od dvokonusnih boca od kojih su se očuvala samo dna, te posuda nepoznate namjene proizvodi su njemačkih šumskih staklana. Među budimske proizvode možda bi se mogle uvrstiti dvije dvokonusne boce iz Ulice S. S. Kranjčevića i okulusi sa Staroga grada. Raznolikost tipova, brojnost nalaza, ali i visoka kvaliteta pojedinih proizvoda, upućuju na žive trgovačke veze kasnosrednjovjekovnog Varaždina s europskim proizvodnim središtima, ali i na visok životni standard stanovnika grada.

Fotografije / *Photographs*: Andrej Švoger

LITERATURA

- BAUER, M., GABBERT, G., 1979. - Margrit Bauer, Gunhild Gabber, *Europäisches und Aussereuropäisches Glas*, Frankfurt am Main.
- ČIMIN, R., 2008. - Robert Čimin, Ostali nalazi utvrde Čanjevo, *Utvrdna Čanjevo-istraživanja 2003-2007* (ur. L. Bekić), Visoko, 243-251.
- DELONGA, V., 1987. - Vedrana Delonga, Staklo srednjovjekovnog Bribira, *Starohrvatska prosvjeta*, 3. s., 17, Split, 87-110.
- DeMAINE, M., 1979. - De Maine Mary R., The Medieval Glass, *Diocletian's Palace-Report on Joint Excavations*, Split, 127-137.

⁶¹ R. KAHSNITZ, 1984a, 126.

⁶² MEISTERWERKE ONLINE.DE.

- DEXEL, X., 1973. - Walter Dexel, *Das Hausgerät Mitteleuropas. Wesen und Formen in zwei Jahrtausenden*, Braunschweig-Berlin.
- FADIĆ, I., 1986. - Ivo Fadić, Nalaz srednjovjekovne staklene čaše tipa "krautstrunk" u Zadru, *Starohrvatska prosvjeta*, 3. s., 15, Split, 243-253.
- GUDELJ, LJ., 2006. - Ljubomir Gudelj, *Utvrdna Čačvina* (katalog izložbe), Split-Trilj.
- GYÜRKY, K., 1987. - Katalin Gyürky H., Mittelalterliche Glasfunde aus dem Vorhof des königlichen Palastes in Buda, *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 39, Budapest, 46-68.
- GYÜRKY, K., 1989. - Katalin Gyürky H., A magyarországi üvegművesség fellendülése a 15. század közepén (Aufschwung der Glasindustrie in Ungarn zur Mitte des 15. Jahrhunderts), *Communicationes archaeologicae Hungariae 1989*, Budapest, 209-220.
- HAN, V., 1979. - Verena Han, Značaj nalaza stakla na Beogradskoj tvrđavi. Nova istorijska i arheološka istraživanja srednjovjekovnog Beograda i Srbije, *Godišnjak grada Beograda* 26 (1978), Beograd, 169-176.
- HAN, V., 1980. - Verena Han, Neke karakteristike srednjovjekovnog stakla na Balkanu (XII-XV vek), *Balkanica*, XI, Beograd, 45-62.
- HAN, V., 1981. - Verena Han, *Tri veka dubrovačkog staklarstva (XIV-XVI vek)*, Beograd.
- HOLL, I., 2005. - Imre Holl, Tischgerät im spätmittelalterlichen Buda, *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 56, Budapest, 312-384.
- HORVAT, I., BIONDIĆ, R., 2007. - Ida Horvat, Radmila Biondić, Keramika i staklo 17. i 18. st. iz starog franjevačkog samostana (katalog izložbe), Osijek.
- HOŠŠO, J., 2003. - Jozef Hoššo, Mittelalterliche und neuzeitliche Glasfunde aus der Slowakei-Stand der Forschung, *Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich*, 19, Wien, 91-106.
- ILIJANIĆ, M., 1999. - Mira Ilijanić, Kasnogotički pećnjaci iz varaždinske tvrđe. *Urbanizam, graditeljstvo, kultura*, Zbornik radova (ur: A. Mohorovičić), Varaždin, 263-267.
- KAHSNITZ, R., 1984. - Rainer Kahsnitz, *Formen mittelalterlicher Gläser. Aus dem Wirtshaus zum Wilden Mann, Funde aus dem mittelalterlichen Nürnberg* (katalog izložbe), Nürnberg, 38-56.
- KAHSNITZ, R., 1984a. - Rainer Kahsnitz, *Glas. Aus dem Wirtshaus zum Wilden Mann, Funde aus dem mittelalterlichen Nürnberg* (katalog izložbe), Nürnberg, 106-130.
- KLUGE-PINSKER, A., 1986. - Antje Kluge-Pinsker, Der befestigte Hof Goldstein bei Frankfurt a.M.-Niederrad, Frankfurter Beiträge zur Mittelalter-Archäologie I, *Schriften des Frankfurter Museums für Vor- und Frühgeschichte*, 9, Bonn, 117-248.
- KOROŠEC, P., 1985. - Paola Korošec, Nalaz srednjovjekovnog stakla iz pećine "Jama" u Predjami, *Starohrvatska prosvjeta*, 3. s., 14 (1984), Split, 107-124.
- KOS, M., 1991. - Mateja Kos, *Stekleni izdelki. Grajska zapuščina* (katalog izložbe), Nova Gorica, 16-17.
- KOS, M., ŠMIT, Ž., 2003. - Mateja Kos, Žiga Šmit, Ljubljana Glassworks – New Discoveries, *Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich*, 19, Wien, 75-80.
- KRIŽANAC, M., 2001. - Milica Križanac, *Srednjovjekovno staklo iz katedrale Svetog Tripuna u Kotoru*, Centar za arheološka istraživanja, knjiga 21, Beograd.
- LAZAR, I., 2001. - Irena Lazar, Srednjeveško staklo iz Celja, Srednjeveško Celje, *Archaeologia historica Slovenica*, 3, Ljubljana, 69-96.
- LAZAR, I., 2003. - Irena Lazar, Medieval glass in Slovenia – Some principal forms, *Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich*, 19, Wien, 81-89.
- LAZAR, I., WILLMOTT, H., 2006. - Irena Lazar, Hugh Willmott, *The glass from the Gnalčić wreck*, *Annales Mediterranea*, Koper.

- PEŠIĆ, M., 2006. - Mladen Pešić, Venetian glass from National museum in Zadar. *The heritage of the Serenissima*, Annales Mediterranea (ur. M. Guštin, S. Gelichi, K. Spindler), Koper, 115-121.
- RATKOVIĆ-BUKOVČAN, L., 1996. - Lada Ratković-Bukovčan, *Venecijansko staklo Muzeja Mimara*, Zagreb.
- SEDLAČKOVA, H., 2003. - Hedvika Sedlačkova, Typologie des Glases aus dem 13. und 14. Jahrhundert aus Brünn, Mähren, *Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich* 19, Wien, 127-138.
- SEDLAČKOVA, H., 2004. - Hedvika Sedlačkova, Stredoveke sklo z Opavy (Das mittelalterliche Glas aus Opava / Troppau), *Pamatky archaeologicke*, 95, Prag, 223-264.
- STADLER, H., REITMAIER, T., 2003. - Harald Stadler, Thomas Reitmaier, Hohl- und Flachglasfunde aus mittelalterlichen Burgengrabungen in Tirol und Oberkärnten, *Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich*, 19, Wien, 189-210.
- ŠIMEK, M., 1999. - Marina Šimek, Arheološka topografija, *Županija varaždinska u srednjem vijeku* (katalog izložbe), Varaždin, 31-39.
- ŠIMEK, M., 2004. - Marina Šimek, Ausbauen-ausgraben, Stadtarchäologie in Varaždin; Spannungsfeld Altstadtiefgarage, Stadtplanung und Stadtarchäologie, *Schild von Steier, Kleine Schriften*, 20, Graz, 82-87.
- ŠIMEK, M., 2008. - Marina Šimek, Arheološka istraživanja varaždinske utvrde i projekt Bastion, *Podravina*, VII/13, Koprivnica, 5-21.
- ŠIMEK, M., 2008a. - Marina Šimek, Arheologija bedema i opkopa, *Iz srednjega u novi vijek, Varaždinski Stari grad i projekt Bastion* (katalog izložbe), Varaždin, 19-31.
- ŠKILJAN, I., 2007. - Ivana Škiljan, Veliki Tabor u svjetlu arheoloških otkrića, *Veliki Tabor u svjetlu otkrića* (ur. G. Horjan) (katalog izložbe), Desinić, 35-74.
- TARCSAY, K., 2003. - Kinga Tarcsay, Zum Stand der mittelalterlichen und neuzeitlichen Glasforschung in Österreich, *Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich*, 19, Wien, 165-178.
- TOMIČIĆ, J., 1983. - Jasna Tomičić, Varaždinska brvnara, *Muzejski vjesnik*, 6, Čakovec, 55-57.
- WEITSCHAWAR, 2005. - *Auf Sand gebaut, Weitschawar/Bajcsa-Var, eine steierische Festung in Ungarn*, Historische Landeskommission für Steiermark, Graz.

IZVORI

- KORUNEK, M., 2007. - Marijana Korunek, Prva gimnazija-Preradovićeve 14, Rezultati zaštitnih arheoloških istraživanja i arheološkog nadzora, Izvještaj, arhiva Arheološkog odjela GMV.
- MEISTERWERKE ONLINE.DE - <http://www.meisterwerke-online.de/stichwort/johannes-taeufel/> &usg (17.03. 2010.).
- VUKOVIĆ, S., 1954. - Stjepan Vuković, Zapisnik sastavljen o arheološkom iskapanju na Adžijinom trgu, arhiva Arheološkog odjela GMV

MEDIÉVAL GLASS FROM VARAŽDIN

SUMMARY

The archaeological excavations in the very nucleus of the city of Varaždin resulted in numerous and diverse material bearing witness to the manner of existence, trade, customs, and the lifestyle standards of citizens from the 15th to the 19th centuries. The medieval glass, distinguished from several hundred glass finds, comes from various sites in the city. These consists primarily of fragments, while only two bottles were complete, and one beaker was missing the upper section. Glass vessels of various forms and purposes can be assigned according to the typological characteristics to several groups: biconical flasks, bottle of the *kuttrolf* type, conical smooth beakers and conical optically blown beakers, *krautstrunk* type beakers, and footed goblets. A special group is composed of window glass, represented by oculi, while for one object the function has not yet been determined. The analysis and dating of the glass from Varaždin are based on typological features and comparisons with similar finds from other contexts, since generally speaking the products of the European workshops cannot be distinguished in terms of form and purpose, rather the quality of the glass and manner of execution are recognizable for given production centers. The stratigraphic position of some of the finds was important for their dating, and hence the *krautstrunk* beaker found at the vase of the defensive ditch of the castle (Stari Grad) was dated to the 15th century on the basis of the other finds from the stratum.

The medieval glass from Varaždin belongs to the period from the beginning of the 15th to the second half of the 16th centuries, and according to the color, the quality of the glass, and its workmanship, its origin can be sought in the glass workshops of Venice (biconical flasks, conical beakers, footed goblets), Budapest (biconical flasks, oculi), and the German forest glassworks (*kuttrolf* bottles, *krautstrunk* beakers). It is also possible that high quality products made "à la façon de Venise" could have been manufactured in some central European glass production centers.

KEY WORDS: *glass, biconical flasks, conical beakers, krautstrunk, kuttrolf, oculus, late Middle Ages, Varaždin, rescue excavation, urban archaeology*

Prijevod / Translation: Barbara Smith-Demo